

Съвременни проявления на традиционните представи за „мъжко“ и „женско“

Ина Пачаманова, Софийски Университет „Св. Климент Охридски“

Contemporary manifestations of traditional notions of "male" and "female"

Ina Pachamanova, PhD, Asst. Prof. at Ethnology Dept., Sofia University "St. Kl. Ohridski"

Annotation: *The report presents the results of a web survey and anonymous online inquiry conducted at the end of 2017 and in the first half of 2018, taken as a step towards a more serious study of contemporary views and the stereotypes of “man / woman”, “male / female”, “masculine / feminine”. At this stage, it focuses on searching for various formats and content documents (exclusively online), demonstrating today's notions of "male / female". They are grouped in several main areas that can be used as basic structural elements in a possible future analysis. Some interesting cases have been commented on as they clearly show the resilience of the traditional views of what is “male / female”, “masculine / feminine” and their manifestations in contemporary Bulgarian everyday life.*

Keywords: man, woman, male, female, masculine, feminine, gender, stereotypes

Началото на работата ми по този текст бе преди близо две години, когато получих покана за участие в конференция „Между световете: хора, пространства и ритуали”¹, след като току-що бях прочела случайно попаднала ми статия за родителска двойка във Великобритания, отглеждаща детето си като безполово, за да може да се самоопредели, когато порасне (*Британци отглеждат детето си като човек с неутрален пол 2012*²). Помислих си – каква по-подходяща тема от тази за мъжкия и женския свят, и разликите във възприемането на мъжете и жените / мъжественото и женственото / мъжкото и женското в българския традиционен и съвременния глобален свят. Докладът, който презентирах на конференцията („Мъжко/женско/унисекс – традиционни представи и съвременни стереотипи”) така и не бе представен за

---

¹ Конференцията с организатор Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН бе проведена на 30-31 октомври 2017 г.

² Тъй като цитираните интернет източници са много, а линковете са дълги и биха утежнили значително текста те са цитирани в скоби, както и литературата по автор/заглавие и година, а самите линкове са дадени в списъка с цитирана литература накрая.

публикуване, поради избухналия дебат по повод „Истанбулската конвенция“³, предизвикал толкова нови посоки за размисъл по темата, но най-вече превърнал я в политизирана, и дори конюнктурна. Той стана причина в онзи момент да се откажа от работа по темата, но интересът ми остана и затова промених подхода си към нея, за да опитам да я разгледам по нов начин за участието си в конференцията „Съдбата на традициите“, организирана от катедра „Етнология“ на Софийския университет.

Ще започна с две уточнения. Първо, ако традиционните представи са прости, ясни и бинарно черно-бели (в случая мъжко-женски), съвременните са сложни и многовариантни, дори ако се разглеждат в конкретна култура, а не глобално. Проблематиката е толкова широка и дълбока, че не е възможно да бъде обхваната в една статия. Тя заслужава задълбочено, детайлно проучване, с внимателно подбрана методология и интердисциплинарен подход. Второ, ако реша да се задълбоча, естествено ще включа класическите етнографски (и други) методи, но на този етап, избрах да се концентрирам изключително върху информация от интернет пространството с ясното съзнание, че анализът, направен по този начин, не може да претендира за дълбочина, нито изводите – за общовалидност. Все пак, не бива и да се подценява набираната онлайн информация, тъй като тя предполага висока степен на искреност, поради анонимността на средата – важна предпоставка за освобождаване от автоцензурата, която интервюираните лице в лице си налагат, особено при съвременните норми за политическа коректност, съобразени с разширяващите се понятия за сексизъм и хомофобия (засягащи конкретната тема). Това е сред важните причини за все по-широкото навлизане на интернет проучванията в методологията на много науки, в това число и етнологията (Маева 2012), особено по теми, засягащи интимни въпроси и трудни за споделяне мнения, каквато е и настоящата.

Затова и аз избрах за начало на работата си онлайн проучване в две стъпки. Първата – трърсения по ключови думи с преглед на резултатите – статии и коментарите към тях. Огромният брой на прегледаните материали не позволява тяхното пълно представяне, затова ще цитирам само знакови примери в основните сфери, в които съм ги групирала. Те могат да бъдат ползвани като базови структурни елементи при евентуален бъдещ анализ, а на този етап само са коментирани някои интересни посоки, в които да се задълбочи проучването. Смятам, че могат да послужат и за отправна

---

³ Този дебат заслужава самостоятелно изследване, но тъй като още не е приключил и продължава периодично да избухва с нова сила, то още не може да бъде извършено.

точка при разработването на въпросник за теренна работа, което реших да тествам с проведената като втора стъпка онлайн анкета (Пачаманова 2017). Част от нейните резултати са представени по-нататък, а други не, поради промяната в подхода към темата. Отново подчертавам, че настоящият текст е само предварително проучване, което би могло да се развие в по-сериозно изследване по темата. Още повече, че колкото и да е изтъркана и масово експлоатирана в публичното пространство, в научното (поне в българското етнологско) не е цялостно разработена до момента, а само в отделни елементи и аспекти. Сред добрите примери са статиите на Ана Лулева, Анелия Касабова, Красимира Даскалова, Мирелла Дечева и други, които ще цитирам в следващите редове, и сборници като „Род и ред в българската култура” (2005), „Пол и преход“ (2011) и др., представящи разнородни текстове, насочени към *„социалните процеси и дискурсивните практики, които изграждат родовите роли „мъж” и „жена” в различни епохи на българската културна история, както и в различни области на съвременния живот... в приложно-изследователски план”* (Кирова, М., К. Славова, 2005: 5). Публикуваните на страниците им статии ясно показват широкия спектър на ежедневни проявления на социалните роли и процесите на тяхното изграждане/поддържане/промяна.

Също толкова обширен е и спектърът на проявления на представите за мъжко/женско. Те могат да бъдат открити навсякъде около нас, така че още при първите ми онлайн търсения, ме заля огромно количество материали. За да ги структурирам, аз ги групирах в няколко основни сфери. Някои изглеждат по-важни, тъй като са директно и очевидно свързани с възприемането на мъжете и жените. Други пък, именно защото ги изявяват индиректно, показват още по-ясно дълбочината на промените или съответно устойчивостта на традиционните представи.

В първа сфера, като най-очевидно свързани с представите за мъжко/женско, са **имената⁴ и облеклото** (в облекло включвам също обувки, прически, аксесоари – чанти, шалове/шапки/забрадки, бижута/украшения и пр.). В традиционната култура те са сред първите и недвусмислени белези за принадлежност към мъжкия или женския пол (и биологичен, и социален). Днес те са първото, за което се сещаме при споменаването на

---

⁴ На този етап няма да ги обсъждам, защото при тях има голяма роля спецификата на езика и в българския случай е трудно да са унисекс. Все пак ще отбележа, че не липсват проявления на такива варианти, макар и не толкова в личното име, а в презимето, които все по-често се срещат във варианти без „-ов” (вместо обичайното Георги Иванов Димитров напр., Георги Иван Димитров) и още по-често – без „а” в женския вариант (вместо Ана Георгиева напр, Ана Георгиев). Доколко това е въпрос на разширяващото се влияние на английския език, и доколко на други фактори, тук няма да обсъждам.

думата *унисекс*. От 85 души, попълнили онлайн анкетата, 60 свързват думата *унисекс* с дрехи, обувки, аксесоари и парфюми.

Посоките на обсъждане на този аспект от темата са много. Самата история на облеклото по света показва, че при различните народи, в различните епохи, елементите му се променят под влияние на най-разнообразни фактори, но винаги погледът в конкретен момент и общество показва, че дори да са сходни за мъжете и жените, те не са еднакви (например, и мъжете, и жените в Елада носят туники, но те се различават)⁵. Има предостатъчно примери от древността до новото време за жени в панталони (напр. номадските народи) и мъже в рокли и/или с дълги коси, и/или облечени в цветове, приемани в други периоди за женски, но във всички случаи дрехите запазват полово разграничителната си функция в момента на битуването си⁶. Според Яна Дворецка (2013: 17) „облеклото определя не само различията, но и отношенията между двата пола“. Ако изхождаме от стандарта на европейските доиндустриални култури (вкл. българската), жените са с поли и/или рокли, покриващи почти изцяло тялото, забрадка, кърпа или боне, скриващи косите на омъжените и пр., а мъжете са с панталони, риза и шапка... Без да навлизам в много детайли, ясно е, че в модерната епоха този модел се променя и за двата пола. Също така е ясно, че това се дължи на разнообразни фактори и не може лесно да се каже дали навлизането на мъжки елементи в дамската визия и на дамски в мъжката е повече резултат от борба с- и промяна на- стереотипите за мъжете и жените, свързани с феминизма и еманципацията; или от икономическите кризи и войните; или пък каква точно е ролята на различни движения като хипи, рок, пънк, диско (и други музикални течения, развили свои (суб)култури, вкл. с характерна визия)⁷.

Може да се проблематизира и детското облекло – колко важен елемент от изграждането на представите за мъжете и жените в процеса на социализацията е начинът на обличане на децата? От дългите бели ризки, еднакви за всички деца в много от домодерните култури, през рокля и панталонки и „розово за момиченце, синьо за момченце“, до неутралните цветове, популяризирани в последните години именно като

---

⁵ За историята на облеклото вж. напр.: Наследникова (1950); Дечева (1998); *Облекло* (2008); *Защо мъжете носят панталони, а жените са с поли?* (2014); Атанасова (2016) и др.

⁶ За облеклото като знак вж. напр.: Михайлова (1976); Коцева (2007: 99-100); Дворецка (2013) и др.

⁷ Интересни материали по темата са например: Жекова, (2009); Павлова (2010); Мирзоян (2013); *Само женски или само мъжки гардероб? Няма вече такова понятие.* (2014); Иванова (2015); *Модни дрехи и аксесоари в стила на унисекс* (2019) и др.

унисекс вариант, вече изместван от *безполово* облекло – задължителен елемент от отглеждането на децата като безполови (за което ще стане дума и по-нататък)⁸.

При обсъждане на промените в представите за мъжката и женската външност в българския случай не може да не се отчете и влиянието на социалистическия период. То със сигурност е много по-многопластово, отколкото би могло да бъде описано в няколко реда, но най-малкото трябва да се споменат значителните изменения в социалните роли на жената и нейното маскулинизиране (по Лулева 2003а: 162), неминуемо водещи и до нови елементи в нейната визия. Значение имат, разбира се, и пропагандата за *мъжкото момиче*, и социалистическият аскетизъм по принцип, включващ определени идеи за човека и неговия външен вид като отражение на морала (Кръстева-Благоева 2003; Попова 2006). Противопоставянето на този модел – и по време на социалистическото управление, и след него, също трябва да бъде отчетено като фактор (Кръстева-Благоева 2003, Пачаманова 2015: 110-111).

Независимо от взаимното проникване на мъжките и женските елементи на визията обаче, ако трябва да направя някакъв извод, на този етап бих казала, че облеклото и въобще външният вид на човека, запазват характеристиките си на етикет за полова (и не само) принадлежност. Например, наличието на унисекс дрехи, обувки, парфюми и т.н. не отменя поддържането на много по-богата гама от мъжки и дамски модели на същите. Панталонът може да е унисекс по принцип, но преобладаващо жените носят дамски панталони, а мъжете – мъжки. Самите унисекс модели често са произведени различно за мъже и за жени⁹ – пример, ясно показващ как навлизането на мъжки елементи в дамската и на женски в мъжката визия, не отменя влиянието на представите за разликите между мъжете и жените върху външността им. И точно заради това, външността често бива използвана като инструмент за демонстриране на дистанциране от стереотипите. А понякога и на алтернативна полова себеидентификация (или сексуална ориентация) – нещо немислимо в традиционната култура, нищо, че и тогава са се раждали деца с различни форми на хермафродитизъм (любопитни случаи са разказани например от Стефан Дечев (2018)).

---

⁸ Любопитни онлайн текстове по въпроса са например *Еволюция на вечността - Детската мода, от много отдавна до днес* (2015); Миланова (2018) и др.

⁹ По какво да ги различим ни обясняват статии като: „*Разликата между мъжките и женските дрехи*“ (2012), „*Как да разграничим дънките на мъжете от женските*“; Ковачева (2013) и др.

В същото време, външността може да демонстрира и точно обратното – интериоризиране на стереотипи. Интересен е например въпросът, доколко поддържането на определена стилистика на външността в някои професии е резултат от интериоризиране на стереотипни представи за мястото на жените и мъжете в тях. Дали фактът, че упражняващите ги жени в повечето случаи се съобразяват с очакванията за мъжка визия (костюми, къса прическа, малко или никакъв грим, минимум украшения и т.н.) утвърждава представите, че тези професии са мъжки, а жените, които ги упражняват, могат да го правят, защото притежават мъжки качества? Според Анелия Касабова (2005: 141) тенденцията при представяне на обществено активни жени е не към унисекс, а към подчертаване на женствеността, но дали това не е след като вече са добили статута на успешни? Факт е, че за повечето професии има определена рамка за външния вид (независимо от характера ѝ), „тиражирана от медиите и спомагаща за развитието на стереотипите“ (Маркова 2018: 79).

Друг пример за интериоризиране на стереотипи е ползването на формата за мъжки род за много професии¹⁰ и длъжности (включително от самите жени), водещо понякога до направо смешни ситуации¹¹. Често примерите са от научната сфера, поради късното допускане на жените в нея и могат да бъдат обобщени с употребата на академичното *колега* – рудимент от времената, когато *колежка* в университета не може да има, който продължава да се използва и днес, както и наименованията на цяла поредица от професии, въпреки че езиковите правила не забраняват женската им форма (Мурдаров, 2011). При това, парадоксално, но се възприема като знак на уважение към жената, практикуваща съответната професия (съответно използването на женската форма се възприема като подценяване и/или иронизиране)¹².

Ползвам тези примери, за да премина към следващата сфера – **професиите**. Данните от анкетата (прил. 1а) потвърждават устойчивото възприемане на голяма част от

---

¹⁰ В проведената онлайн анкета на въпроса: „Избройте колкото се сещате професии, които нямат женски род (както напр. „политик““)“ са изброени най-различни професии, докато на въпроса: „Избройте колкото се сещате професии, които нямат мъжки род (както напр. „проститутка““)“ най-голямата част (25 от 54 общо) от отговорите включват „медицинска сестра“, а 19 души са изброили „бавачка“, „гувернантка“, „камериерка“ и други (голяма част от които имат мъжки род – като „акушерка“, „стюардеса“. Разбира се има и оспорили: „проститутка има мъжки род – жиголо“, както и отговори, коментиращи въпроса в различни посоки. Останалите са от типа: „не се сещам“, „няма такива“ и пр.

¹¹ „*Колегата роди*“ е новина в катедрата по български език в Софийския университет. Това далеч не означава, че в коридорите на алма матер могат да се наблюдават физиологични феномени, а само демонстрира употребата на мъжки род, когато се говори за жена, за нейната професия, титла или научно звание...“ (Бъчварова, Венчарски 2012).

¹² Подобно мнение изразяват и проф. И. Баева (2008: 363), и проф. Р. Мурдаров (Чернева 2012) и др.

тях като мъжки или женски. И без много доказателства, едва ли някой би оспорил, че *медицинска сестра* и *детска учителка* са общоприето женски професии, докато *шофьор* е от най-мъжките. Въпреки че отдавна има жени таксиметрови шофьори, те са по-скоро рядкост и нито те, нито фактът, че голяма част от жените шофират безпроблемно ежедневно, се отразяват на широко разпространеното мнение, че „жените не могат да карат” (2008), въпреки че според различни проучвания „жените шофират по-безопасно“ (2005; „Жените шофирали по-безопасно“ 2010; Попов 2018 и др.).

Като в определен смисъл обърнат, но в много отношения сходен, пример бих искала да обърна внимание на **готвенето**. В традицията готвенето е *женска работа*. Днес мъжете все по-често го превръщат в хоби или професия и много често могат да бъдат чути мнения от типа: „Мъжете са по-добри готвачи” или „Най-добрите готвачи са мъже”, но всекидневното приготвяне на закуска, обяд и вечеря остава преобладаващо женско домашно задължение. Това е коментирано и в една от статиите на Ана Лулева (2003б) с обобщението, че жените готвят „прости” манджи, докато мъжете правят „изкуство”. Бих допълнила, че при споменаването на професията *готвачка* повечето хора биха направили асоциации с готвачка в стол или непретенциозна кръчма, докато *готвач* по-вероятно ще се свърже с модерните шеф-ове – все мъже, ръководещи реномирани гурме ресторанти (най-често собствени), а в последните години и журиращи популярните готварски предавания. Интересен пример в това отношение е рекламата на предаването „Новата Балканска кухня”, в която водещата Божана се представя като победител в третия сезон на „Мастър шеф – България”, след което казва за себе си: „Аз не съм типичният Шеф, а съм по-скоро нещо като „бъг” в системата”. Естествено тук има внушение за нестандартно готвене, но има и препратка към факта, че тя е млада жена, което я отличава от „типичния Шеф”¹³.

Конкретният пример е прекрасна илюстрация на различното възприемане не само на определени професии като мъжки или женски, а също и на мъжете и жените, практикуващи една и съща професия, независимо дали става дума за готвач/ка, лекар/ка, адвокат/ка, инженер/ка, министър/ка и пр., дори учител/ка – професия, в която жените преобладават в България, но въпреки това малко от тях се радват на същия авторитет като колегите си мъже (изразявам това мнение, основавайки се на много

---

¹³ Предаването се излъчваше за период от няколко месеца през 2018 г. по канала „24 Kitchen“ и цитатът е от рекламиращата го заставка, но не мога да цитирам линк към нея, тъй като самото предаване вече не се излъчва, съответно рекламата също не може да бъде открита.

наблюдения и разговори с ученици, родители и учители)¹⁴. Позволявам си да направя работно предположение, че навлизането на всеки от половете в традиционни за другия сфери в модерния свят, не отменя предубежденията за (най-общо казано) *мястото* на мъжете и жените. Най-вероятно те са различни в различните слоеве на обществото, в селото и в града, за различните поколения и т.н. – на този етап не се заемам с такъв анализ, но ми се струва, че по-сериозно изследване би показало тясна връзка с позиционирането на съответната съвременна професия в традиционните представи за мъжките и женските сфери на дейност¹⁵. Готвенето чудесно илюстрира как една и съща дейност *в къщи* нормално се извършва от жените, но когато е *в обществото* по-добре се извяват/възприемат мъжете. Сега няма да коментирам повече, но ми се иска да отбележа факта, че в моята анкета, където въпросът съвсем умишлено е зададен доста общо (прил. 1а), отговорите, в които има изброени занимания, хобита и пр. като женски, но няма нито една професия са 21 (двойно повече от тези за мъжките – 10). Макар че събраната до момента информация не е достатъчна за сериозен анализ, бих направила спекулативно предположение, че професиите, които не присъстват в списъка с мъжки и женски, са предимно възникналите по-късно, след края на периода на активно функциониране на традиционната култура (и затова не са категоризирани по полов признак).

Има още много посоки, в които може да се коментира влиянието на традиционните представи върху възприемането на професиите като мъжки или женски (а също и например, върху разпределението на работата, изискванията за трудови резултати и за поведение на работното място, които според Иванка Петрова (2005: 73-74, 80) също са повлияни от традиционното разпределение на мъжките и женските роли), но засега ще спра до тук, за да премина към следващата сфера – на **непрофесионалните занимания**. Техният списък е доста широк и подлежи на пространно обсъждане в контекста на темата, но тук ще ги илюстрирам най-напред със **спорта** (прил. 1б). Първо, той също е много ясно разделен на мъжки и женски. Когато жени практикуват *мъжки* спорт (да речем футбол, вдигане на тежести, бокс...), те биват възприемани като мъжкарани, а ако мъже се извяват в *женски* спорт (като фигурно

---

¹⁴ Тук няма да обсъждам дали има равнопоставеност на трудовия пазар и на работното място, тъй като това не е обект на настоящата статия, но не мога да не илюстрирам различното възприемане на мъжете и жените с еднаква професия с факта, че първият (и засега единствен в света) закон, забраняващ различно заплащане за мъже и жени, заемащи една и съща позиция бе приет едва в началото на 2018 г. (*В Исландия вече е незаконно да се плаща повече на мъжете, отколкото на жените* 2018).

¹⁵ Подобни изводи прави и Анелия Касабова (2005: 136-137), коментирайки „наследството... в половоспецифичното разпределение на труда“ през 1990-те.

пързаляне или гимнастика напр.) няма съмнение, че са със съмнителна сексуална ориентация (особено според мъжката аудитория, за която често е обидно дори да гледат тези дисциплини, макар да са любители на всякакви спортни предавания). И второ, и гледането на спорт, и говоренето за него, и практикуването му се възприемат цялостно като мъжко занимание (прил. 1в). Това може да се види и в по-голямото значение, което се отдава на спортуването в детска възраст за момчетата, отколкото за момичетата. Макар повечето текстове в интернет пространството да са насочени към поощряване на спортуването при всички деца, има и такива, които показват, че родителите на момичета имат нужда от повече убеждаване (например: „5 причини момичетата да се занимават със спорт“ (2015), а според данни на Министерство на здравеопазването сред децата на 11-годишна възраст в България повече от една трета от момчетата спортуват, спрямо една четвърт от момичетата („Безопасно спортуване – безопасна игра“). Една от основните причини за това (според мен) е връзката между възприемането на спорта като развиващ определени качества (сила, издръжливост, воля, дисциплина и т.н.) и представите за типичните женски и мъжки качества. Според резултатите от анкетата (прил. 2), мъжете трябва да са на първо място **силни**, а жените – най-вече **нежни**. Спортът, особено професионалният, обикновено не предполага това, дори когато го демонстрира – подходящ пример е художествената гимнастика¹⁶.

Освен спорта, като типично **мъжки занимания и интереси** най-често се изброяват: риболов, екшън филми и игри, спортни и политически предавания и пр. **Женски** пък са романтичните и любовни книги и филми, сериалите, модните списания и предавания, и т.н. (прил. 1в). Проучванията за целите на бизнеса довеждат до възпроизвеждането на подобни стереотипи, тъй като самото създаване на този тип продукти е съобразено с тях и ги имплицира, а по този начин и интериоризира. Това е особено очевидно в рекламите¹⁷ и в **медии**те (най-вече телевизията) – проблем, разгледан и от Ана Лулева (2003б). И ако тя обръща внимание на нагласите и отношението към жените и мъжете, имплицирани в телевизионните предавания по отношение на зрителите, аз ще допълня с още един аспект – наблюдаването в последните години засилващо се присъствие на жените като автори и водещи на телевизионни предавания, а също и като ръководни кадри в телевизиите на всички

¹⁶ Показателен е документалният филм „За Нешка Робева и нейните момичета“ (Дюлгеров 1985).

¹⁷ Тук няма да ги коментирам, защото те заслужават отделно изследване, но все пак ще цитирам една статия, според която „новите правила за полова етика в рекламата“ са необходими, защото „...психолозите твърдят, че голяма част от стереотипите са създадени именно от маркетолозите и рекламистите...“ (Вълков 2017).

нива. Не мога да анализирам в дълбочина причините за това, тъй като не разполагам с достатъчно информация, но ми се струва, че наред със заслуженото кариерно развитие, резултат от спечелени конкурентно позиции, влияние имат и определени модни тенденции в телевизията, а също и такива, породени от различни нови правила за полово етика и политическа коректност. Ако до скоро сутрешните блокове, новините и повечето политически студиа се водеха от мъж и жена, предиобедните – от женски екипи, спортните – от мъже и пр., в последно време тази класическа схема се променя и има немалко примери за политически предавания, изцяло водени от жени, както и навлизането им в територията на спортните предавания. Впечатленията ми от разговори със зрители е, че те възприемат това като рекламна стратегия – красиви жени се включват в предаванията, за да се разшири аудиторията. Очевидният пример са синоптичките и съдийките в коментарните студиа на футболните първенства, да не говорим за „проучвания“ от типа „*кои са най-сексапилните съдийки според феновете на различните видове спорт*“ (Иванова 2018). Статии като „*Телевизия на токчета*“ (2012) и коментарите към нея потвърждават това впечатление.

Аналогично възпроизвеждане на стереотипи се наблюдава и в интернет пространството – в новинарските сайтове преобладаващо има отделни рубрики за автото новини, спорт (задължително с поне една снимка на предизвикателна фенка), „солени“ вицове и пр. – очевидно на вниманието на мъжете, и отделна част „*За жените*“, където са подредени рубрики за готвене, красота (козметика, фитнес, продукти за отслабване...), съвети за отглеждането и възпитанието на децата, „*как да задържим мъжа до себе си*“ и пр. Подобно е и съдържанието на женските списания.

По линия на медиите и женските списания ще спомена и един на пръв поглед по-страничен проблем, който обаче периодично се появява във връзка с нагласите за мъжете и жените – **хигиената и отношението към тялото**. На пръв поглед парадоксално, традиционните представи за жената като *нечиста* са в основата на изискванията за нейната (и на децата и дома ѝ) чистота, ценена като основно достойнство, постоянно оценявано от родствената и селищната общност (Коцева 2007: 107-108), защото телесната ѝ чистота се асоциира с душевната (Коцева 2012: 186). Различните очаквания към хигиената на мъжете и жените, както и фактът, че именно в женските списания протича главното обучение за подобряване на хигиенните навици в първата половина на XX в., когато държавата се заема с него, са описани и от Вероника Димитрова (2009). Един век по-късно, колкото и генерални да са промените като цяло,

чистият и спретнат вид, ароматът на свежест и добре поддържаните коса, кожа, нокти и пр. са сред съществените изисквания към външния вид на жената¹⁸, а мъжът може и да е леко потен, рошав, с поизцапани и смачкани дрехи (често това се възприема като симпатично или дори секси). Кратката мода на метросексуалните мъже доста бързо бе сменена с тази на лъмбър-ите¹⁹, а при жените ерата на Барби визията бе изместена от заоблени, но старателно поддържани форми. Така, мъжествеността се завръща към стилистиката на дивака-ловец, а женствеността към тази на Богинята-майка и Ренесансовите форми, предпочитани и от традиционните българи според изследването на М. Дечева (1998: 112-113). Това може да е част от развиващата се в последните години тенденция за „завръщане към природата“ и към *естествен* начин на живот (*Завръщане към природата* 2013), най-ясно изразена в увеличаващия се брой на т.нар. *даунишфтьри*, което (освен всичко друго) е и израз на носталгия по простотата на традиционния живот, включително отношенията между мъжа и жената, и техните социални роли (Елков 2010; Трайкова 2016; Божкова 2018 и др.). Разбира се това е само една от тенденциите в многообразието на съвременния свят, а по-нататък в текста ще стане дума за точно обратната – на тотален отказ от традиционните понятия за мъж и жена въобще. Ако се върнем на отношението към тялото, то очевидно е значително различно от традиционния срам и покриване с катове дрехи, дори при къпане (Коцева 2007: 99-100), не без влиянието на медийната индустрия, която от десетилетия го комерсиализира под мотото „Сексът продава“. И няма да кажа нищо ново, като отбележа, че женското тяло е далеч по-сексуализирано и комерсиализирано от мъжкото, благодарение и на традиционните представи за същността и ролите на жената, а в българския случай може би и на дълго чаканото освобождаване от пуританството на социалистическия период (описано напр. в Тейлър 2003).

Следващата сфера, в която тези представи дават съществено и трайно отражение, е **образованието**. Генерално погледнато, дълго продължилото разделение на *мъжко* и *женско* образование – с различно съдържание и насоченост, вече е в миналото. Днес момчетата и момичетата учат в едни и същи училища, и класове, по еднакви учебни програми. И все пак, запазващата се необходимост от прилагане на квотен принцип при приема на момчета и момичета в гимназиите, и устойчивият

---

¹⁸ Тук отново ще спомена рекламите, които преобладаващо са насочени към жените, когато предлагат продукти, свързани с чистота, здраве и добър външен вид – както отбелязва Мирелла Дечева (2008: 410) още от появата на женските списания у нас.

¹⁹ Ето няколко примерни текста от интернет просторството: *Лъмбърсексуалният мъж измества метросексуалните* (2014); Дамянов (2014); *Метросексуалност* (2015) и др.

превес на единия или другия пол в паралелки с определени профили, особено в професионалните училища (което е свързано и с вече коментираното възприемане на професиите като мъжки и/или женски), показва и известно влияние на традиционното разделение на сферите. От друга страна, тук е мястото и на проблеми като разгледания от Красимира Даскалова (2004) за мъжкия наратив в съвременните учебници по история. Към коментираната от нея „липса“ на жените в историята бих добавила липсата им в **науката, литературата, изкуството** в исторически аспект. Ако в науката Мария Кюри е вечно цитираното изключение²⁰, а в литературата авторки има в почти всички страни²¹, макар и единици, и рядко получили заслуженото признание, както е в случая с Емили Дикинсън, сестрите Бронте и Джейн Остин, то аз лично не се сещам за нито едно женско име във *високото изкуство* (музикално, изобразително и пр.) преди ХХ-ти век в Европа. Дори това да се дължи на пропуски в моето образование по история на изкуството, за мястото на жените в него е показателно, че и в новото хилядолетие са „новини“ събития като: „Галерия „Саачи“ в Лондон откри изложба с творби само на жени“ (2016) и „През 1997 г. бе организирана първата женска изложба в България“ (Василева 2001).

Във всяка от тези групи могат да се разгледат още много неща, а може да се добавят и други групи, но обобщаващи от определена гледна точка са **представите за морал и поведение**. *Традиционните* са ясни – общественото очакване от мъжете и жените (в различни социални роли и ситуации) морални качества и начини на поведение са ясно дефинирани и неоспорими. *Съвременните* обаче, са изключително разнообразни. Те варират от пълно приемане на традиционните, до всевъзможни варианти на тяхното оспорване, отхвърляне, преодоляване, надживяване, отвеждащи ни в крайна сметка до споменатото в началото британско семейство, отглеждащо детето си като *безполово*. И до факта, че техният случай вече не е изключителен²². Такива семейства има много и те имат свои общности, организации и институции (напр. „Движение за освобождаване от половата принадлежност“- вж. бел. 22). В някои страни (напр. Финландия и Швеция) от години функционират безполови детски градини и училища (и те са много популярни). „Шведското правителство е прокарало закони, насърчаващи половото равенство и е наложило полово неутрални практики в

²⁰ За по-малко известните („в различни страни и по различно време“) става дума статията на Зофия Соколевич (2008), а че в България такива няма преди 1944 г. коментира Искра Баева (2008: 366-367).

²¹ Източно-европейските примери са изброени напр. в: Баева (2008: 368).

²² Ще се огранича с два примера от многото заглавия по темата онлайн: „Синьо или розово“ – половите стереотипи и влиянието им върху децата (2014); Синьо за момчета, розово за момичета (2016).

училищата и работните места. От 1998 в страната е забранено да се налагат полови стереотипи в класната стая. Държавата дори финансира полово неутрални детски градини“ (Марков 2017). Също от години текат дискусии за узаконяване на възможността при записването на новородено и в личните документи полът да се отбелязва като „неопределен“. В Канада вече има бебе, записано в здравния си картон като „неопределено“, а родителите водят дело това се узакони и за личните документи (Светът посрещна първото бебе без пол 2017; Русева 2017). В пряка връзка с това са и исканията за узаконяване на промяната на пола – както юридическия/гражданския (в документите – *Холандия за пръв път издаде паспорт с неутрален пол* 2018;), така и биологичния (с операции и медикаменти). Според медицинска статистика, цитирана в документалния филм на ViT „РазличниТЕ като нас“ (2017), едно на всеки 1500 бебета се ражда интерсекс (форма на хермафродитизъм, при която бебето може да има множество характеристики, като например хромозоми или размножителни органи, несъвпадащи с приетото за мъжко или женско). В повечето страни (вкл. у нас) в такива случаи се реагира с хирургически интервенции за „нормализиране“²³, които през 2017 г. „Амнести интернешънал“ определи като нарушаване на човешките права²⁴.

Човешките права и свободи са в основата на много от важните обществени промени в историята – като тръгнем от отмяната на робството, през еманципацията на жените, до днешната свобода на сексуална ориентация, например. Последните две са силно свързани с представите за мъжа и жената и очакванията за тяхното поведение. Постиженията на ЛГБТИ организациите са в основата на част от тенденциите в промените на обществените нагласи за мъжкото и женското, както и за семейството и начините на отглеждане и възпитание на децата, вкл. социализацията, част от която е и моделирането на тяхното самоопределение (в това число и половото). И изглежда, че тези промени вече са станали същностни до степен да влияят на типологията на системата. Защото, ако доскоро хората се самоопределяха като мъж или жена, сега това не изчерпва възможностите. Множащите се видове полова идентичност (като трансджендър, безполови, джендър бендър и пр.²⁵ и сексуална ориентация би могло да бъде видяно като „нова сексуална революция“ (Занкина 2018), но на мен ми се струва,

---

²³ Един показателен пример е показан във филма „Проект: Трети пол? – Живот без избор“ (Карбовски 2018), разказващ историята на Пол Найденов - първият интерсекс човек у нас, спечелил дело за промяна на пола в документите си („Амнести“: *нарушават се човешките права на интерсекс децата* 2017).

²⁴ „Амнести“: *нарушават се човешките права на интерсекс децата* (2017).

²⁵ Според списъка на Комисията за човешки права в Ню Йорк те са 31 (*В САЩ обявиха съществуването на 31 пола* 2016); *Имало едно време мъже и жени* (2016).

че може да се погледне и като една от най-съществените структурни промени на нашето време, защото не просто отразява различни представи и рушене на стереотипи, а изразява нова концепция за човека и обществото. Именно нейни проявления са množащите се безполови детски градини, местоимения²⁶, филмови награди²⁷, тоалетни²⁸ и пр., както и „новите приказки” – като „Леденото кралство”, където не принцът спасява принцесата, а собствената ѝ сестра (примерът е от интервюирана във филма „Различни ТЕ като нас” 2017).

Досега обществените норми (включително представите) се определяха и предаваха от всяко поколение на следващото. Дори новостите да са инициирани *отдолу*, винаги са се утвърждавали *отгоре* (по смисъла на поколенческата йерархия). В съвременния свят, в който преодоляването на граници (във всякакъв смисъл) вече не е предизвикателство, правилата се променят ежедневно от младите. За някои неща (като законовите положения) все още имат нужда и от утвърждаване, но за други (като представите, себеопределянето и отношенията с другите) – нямат и не търсят одобрение. Например, феминистките борби за равнопоставеност години наред не могат да постигнат реална еманципация, защото трябва първо да променят традиционалистките възгледи и правила (Даскалова 1999; 2012). Днес, самоопределящите се като безполови заявяват, че това е толкова *нормално*, колкото всички останали варианти и налагат промяна на обществените норми, без да имат нужда от нечия санкция²⁹. Т.е., струва ми се, че се обръща самият механизъм на промяната, но това също заслужава да бъде отделно и сериозно проучено, и на този етап е само предварителна хипотеза, както и всичко останало в този доклад.

---

²⁶ Във Великобритания е „Мх“ (*Оксфорд въведе безполово обръщение с Мх 2016*); в Швеция е „хен“ (*Как се отглежда "полово неутрално" дете. И кой прави това? 2016*) и пр.

²⁷ Визирам филмовите награди на MTV за 2017 г. – дотогавашните награди за „най-добра мъжка” и „най-добра женска” роля са обединени в една – за „най-добра роля”, а това е специално обявено в представянето ѝ и се превръща в новина, разпространена от медиите – в българските като „унисекс” (*Ема Уотсън взе първата "унисекс" филмова награда 2017*), а в англоговорящите – като „gender-less”/”gender-free” (*2017 MTV Movie and TV Awards: 10 Best, Worst and Most WTF Moments 2017*).

²⁸ Става дума за вече официално въведените в някои страни и широко обсъждани в други „унисекс тоалетни“ (няколко примерни текста: Ефтимова (2015); Калчева (2017); *Тоалетна за мъже, жени и всички останали* (2015)). В българското интернет пространство те се коментират със сериозна доза ирония, дори насмешка. Единият от знаците, ползвани за обозначаващо им (стилизирани фигурки на мъж, жена и залепени в едно половинки от двете – като символ за „унисекс” или „безполов”) беше включен и в появилата се покрай споменатия дебат за Истанбулската конвенция шегата за „новата мартеница”: „Пижо, Пенда и Дженда” (Соколова 2018).

²⁹ Интересни размисли по темата има например в статии като: *Имало едно време мъже и жени* (2016); *Millennials and Gender: A Major Attitude Shift*.

Последните заключения обаче, трябва да уточня, са валидни по-скоро за тенденциите в западния свят и съвсем не толкова за българските. В световен аспект можем да намерим много примери за промени в нагласите и стереотипите – от новите правила за полова етика в рекламите (Вълков 2017) до равнопоставянето на актьорите и актрисите при определяне на най-добрата роля (бел. 27). Доста интересна съпоставка може да се направи на коментарите към статиите, обсъждащи тази промяна като стъпка напред в борбата за равнопоставеност на мъжете и жените, и преодоляване на стереотипите за тях (и техните роли и качества), с изобилващите на точно такива стереотипи и предразсъдъци коментари, изпълнили българското интернет пространство по повод ратифицирането на Истанбулската конвенция от началото на януари 2018 г.³⁰. Подобен е случаят с дискусиите по отношение на споменатите унисекс тоалетни, 31 полови идентичности³¹, да не говорим за еднополовите бракове (и възможността за осиновяване на деца в тях) и отглеждането на децата като безполови. Показателно е самото неразбиране на разликата между понятията за биологичен и социален пол, демонстрирано в изказванията по повод Конвенцията, дори от представители на българския елит – да кажем определянето на понятието *джендър* като „трети пол”. Обществото реагира така бурно на споменатия на няколко места в текста „социален пол” (думата „джендър“ дори не фигурира в българския текст), че в крайна сметка доведе до отказ от ратифициране на Конвенцията, въпреки настояванията за необходимостта от приемането ѝ като стъпка в борбата с домашното насилие (което е нейното предназначение всъщност³²). Показателно е също, че обсъжданията продължават с различна интензивност вече повече от година. Една от основните причини за острите реакции е текстът от чл. 14 на Конвенцията, предвиждащ въвеждането на обучение „по въпроси като равнопоставеност между жените и мъжете, нестереотипни роли на пола, ... в официалните учебни програми и на всички образователни равнища...” (Конвенция на Съвета на Европа за превенция и борба с

---

³⁰ Материалите са толкова много, че е невъзможно да цитирам задоволително и изчерпателно всички представени в дебата мнения, затова предлагам само някои, съдържащи и цитирания, и линкове към основните тези: Тодоров (2018), Велева (2018), Николов (2018а и 2018б), Бояджиев (2018), Янакиев (2018а и 2018б), Стамболов (2018), Хаджииванова (2018), Становището на Светия синод (2018), Коен (2018), Москов (2018) и много, много други. Особено интересни са коментарите под статиите.

³¹ Те се коментират по различни поводи (например в статии като *Третият пол вече се появи в официална документация и в България* 2017).

³² Върху този аспект на конвенцията акцентират далеч по-малко публикации, в сравнение с обсъждащите присъствието на понятието „джендър“ в нея. Добър пример са текстовете на Генова (2018), Хаджииванова (2018), Вълков (2018), 286 “ЗА” *Истанбулската конвенция от учени са внесени в НС* (2018) и разбира се *Позиция на Български фонд за жените...* (2018).

насието над жени и домашното насилие 2011: чл. 14, т. 1), видяно като заплаха за себеидентификацията на децата.

Устойчивото традиционно възприемане на биологичния и социалния пол като неразделими личи в страха, предизвикван у много родители от дори дребни прояви на *неправилно* поведение от децата (например избор на розова блузка от момченце или на багер за играчка от момиченце). За този страх са показателни не само коментарите на Истанбулската конвенция, а и множеството съвети за родителска реакция в подобни случаи (напр. *Женствени момчета 2011; 6 (шест) “Не трябва“ за майките на момчета 2019.; Страхът да имаш син 2018* и др.). Дали той се дължи на собствена мотивация или на притеснения от общественото мнение, което традиционно не толерира индивидуалностите, а още по-малко различните (Маркова 2018: 71-72)? На този етап не се наемам с категоричен извод, но бих предположила, че превес има второто, най-вече поради устойчивостта на друга традиционна характеристика – подчиняването на индивидуалния интерес на колективния. Защото, макар *„модерното и постмодерното общество (да) се опитват да изтласкат на преден план индивида... (той) трудно би живял извън групата“* (Маркова 2018: 73). Както разсъждава Богдан Богданов в едно от есетата си: *„отделният човек съществува в конкретни контексти и посредством тях е определен и индивидуално, и колективно..., (но) животът на съвременното човечество налага все по-усложняващо се разбиране за отнасянето на отделния човек към ставащите все повече и повече... колективни човешки... контексти“* (Богданов 2007: 285-286). Тази сложност е плашеща и може да се превърне в причина за далеч по-лесното и безпроблемно следване на рутината, общественото мнение, и традиционните стереотипи. А те, както се оказва, са доста устойчиви по отношение на мъжкото и женското. Поредният интересен пример ни дава Калина Петкова (2010) с изводите си за различните очаквания към поведението на мъжете и жените, въз основа на изследване на *„Репрезентацията на другостта в риалити форматите в България“*. Според нея *„шоу програми (като Мюзик айдъл-бел. И.П.) се печелят по-лесно от жени, отколкото формати, издържани в стила на ежедневието (като Биг брадър – бел. И.П.)“*, тъй като повечето прояви, *„възприемани като неприемливи в ефира на Биг Брадър носят етикета на женското...“*. При наличие на публика, от жените, се очаква поведение и морал по принцип приписвани на мъжете и не очаквани от жените в частния живот. В същото време, наблюденията върху Мюзик Айдъл показват, че *„очакването да са на показ и да забавляват е насочено в по-голяма степен към*

жените“, затова този тип формати се печелят по-лесно от жени (Петкова 2010: 292). Този пример е поредното доказателство и за различното възприемане на мъжете и жените въобще, и за факта, че очакванията за морала и поведението им са различни в частната и в публичната сфера – още един аспект за задълбочаване на изследването. И макар публичната показност да е на пръв поглед нетипична за традиционните роли на жената, тя също е израз на традиционната подчиненост, както и на комерсиализирането и сексуализирането на женското тяло от модерната и постмодерната епоха.

Както обобщава А. Лулева, „...всяко общество и всяка епоха имат своя представа за „женско“ и „мъжко“ (поведение). Тя обвързва биологичния пол със социокултурни характеристики като полово-ролеви норми, стереотипи, символи и образи, които са исторически променливи и отразяват различна социална и етническа принадлежност...“ (Лулева 2000: 66). Това, което бих допълнила е, че в българския случай историческите промени също са в голяма степен под влиянието на традиционните представи за мъжко и женско, които проявяват значителна устойчивост и техните проявления в XXI-ви век са навсякъде в ежедневието ни.

Приложение 1. Данни от онлайн анкета „Мъжко, женско, унисекс“ (Пачаманова, 2017)

Въпрос: „Избройте примери за професии, хобита, спортове, занимания, науки, книги, филми, телевизионни предавания, дрехи, прически, аксесоари, задължения в къщи..., които според Вас са („мъжки” / „женски”).“

а) Изброени професии:

„Мъжки”:		„Женски”:	
Строител+разновидности	11+4=15	Медицинска сестра	15
Тежък физически труд +хамалин	8+3=11	Детска+начална+учителка +бавачка+гувернантка	4+6+5 +2+2= 19
Пожарникар+полицай+военен +войник	6+3+4+3 =16	Фризьорка+козметичка +маникюр	5+4+1=10
Миньор	11	Дизайнер+мода+модел	3+2+1=6
Шофьор+монтъор	6+4=10	Секретарка	6
Пазач/охранител	3	Акушерка	4
Моряк+капитан на кораб	3	Счетоводител	2

Пилот	2		
Стругар	2		
Останалите отговори са по 1		Останалите отговори са по 1	
Нито една професия	10	Нито една професия	21
Всички професии	12	Всички професии	12

б) Изброени спортове:

„Мъжки“:		„Женски“:	
Футбол+ръгби	17+6=23	Художествена гимнастика	11
Силови спортове+щанги+бокс+борба	3+7+10+6=26	Балет	4
Мото спортове	6	Плуване	3
Хокей	5	Йога, танци, фигурно пързаляне – х	6
Бейзбол, тенис, гребане, голф, бiliarд, колоездене – х 1	6	Кардио тренировки, софтбол, баскетбол, волейбол, колоездене х 1	6
Общо спортове	66	Общо спортове	29

в) Изброени хобита/занимания (освен спорта, който също е често включен като хоби):

„Мъжки“:		„Женски“:	
Риболов+лов	7+3=10	Дизайн и декориране+градинарство+плетене+гоблени+тъкачество+шиене+шопинг	4+2+2+2 1+1+1=13
Гледане на спортни предавания	12	Гледане на модни предавания+кулинарни+токшоу	3+1+2=6
Екшън филми (и игри)+исторически, военни, криминални политически, трилъри, фентъзи, епоси	8+11=19	Романтични и чиклит филми и книги+драми+комедии+сериали+Други (книги и филми)	18+3+3+6+2=32

Приложение 2. Отговори на въпрос: „Най-важните характеристики и качества...“

<u>на мъжете са:</u>		<u>на жените са:</u>	
Физическа/психическа/сила	25	Нежност	20
Издържливост	2	Красота	12

Смелост	6	Майчинство	11
Решителност	4	Грижовност	15
Активност/лидерство/инициативност	х2	Любов	5
Подкрепа/закрила/грижа/вярност за сем.	15	Доброта/отговорност	х4
Отговорност	16	Всеотдайност/човещина/милостивост	х1
Стабилност	6	Уют/хармония/спокойствие	5
Лоялност/	х3	Мекота/гъвкавост/грация/емпатия	х2
Рационалност/прагматичност/здрав разум	14	Интуитивност+инстинкти	7+1
Праволинейност/целеустременост	10	Емоционално интелигентни/толерантни	х3
Доброта/човечност/благородство	х4	Емоционалност/чувствителност	х3
Самоконтрол/самочувствие/самоувереност	х2	Дискретни/Скромни/притеснителни	х2

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

2017 MTV Movie and TV Awards: 10 Best, Worst and Most WTF Moments, 2017. В: сп. Rolling stone: <https://www.rollingstone.com/movies/lists/2017-mtv-movie-and-tv-awards-10-best-worst-and-wtf-moments-w481125>, публикация от 08.05.2017 г., последно посетена на 20.04.01.2019 г.

286 “ЗА” Истанбулската конвенция от учени са внесени в НС. В: Терминал 3, онлайн: <https://terminal3.bg/286-za-istanbulskata-konvencija-ot-ucheni-sa-vneseni-v-ns/>, публикация от 29.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

5 причини момичетата да се занимават със спорт, 2015. В: Първите седем, онлайн: <http://purvite7.bg/5-prichini-momichetata-da-se-zanimavat-ss-sport/>, публикация от 01.04.2015 г., последно посетена на 23.04.2019 г.

6 „Не трябва“ за майките на момчета, 2019. В: Новите родители, онлайн: <https://www.noviteroditeli.bg/da-pogovorim-zaedno/ot-1-do-3-ot-3-do-6-ot-7-do-10/6-ne-tryabva-za-maykite-na-momcheta>, публикация от 19.03.2019 г. последно посетена на 22.04.2019 г.

„Амнести“: *нарушават се човешките права на интерсекс децата*, 2017. В: Маргиналия, онлайн: <http://www.marginalia.bg/novini/amnesti-narushavat-se-choveshките-prava-na-interseks-detsata/>, публикация от 12.05.2017 г., последно посетена на 21.04.2019 г.

Атанасова, К., 2016. *Възстановки на средновековното българско облекло (XIII – XIV в.)*. София, Онгъл, 2016.

Баева, И., 2008. *Размисли за жените в историята на Източна Европа през XX век*. Във: В света на човека, Сборник в чест на проф. д.и.н. Иваницка Гергиева, т. 2. Съст.: Дж. Маджаров, Кр. Стоилов, София, 2008, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, с.363-374.

Безопасно спортуване – безопасна игра. В: Национална кампания „Детската безопасност – споделена отговорност и грижа“, Министерство на здравеопазването, онлайн: <http://ncphp.government.bg/files/Dipliana-SPORT.pdf>, последно посетен на 23.04.2019 г.

Богданов, Б., 2007. *Човек и човешка общност, или за мисленето на социалния феномен*. В: Култура, общество, литература. Текстовете по културна антропология на античността. Съст.: О. Тодоров. София, ИК ЛИК, 2007, с. 238-264.

Божкова, З., 2018. *Заживей смело бавен живот*. В: Goguide.bg, онлайн: <http://goguide.bg/koi-kakvo-zashto/5363-Zajivei-smelo-baven-jivot>, публикация от 20.06.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Бояджиев, Я., 2018. *Истанбулската конвенция: видяхме какви хора управляват България*. В: Дойче веле, онлайн: <https://www.dw.com/bg/истанбулската-конвенция-видяхме-какви-хора-управляват-българия/a-42061521>, публикация от 08.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Британци отглеждат детето си като човек с неутрален пол, 2012. Във: Вести, онлайн: <https://www.vesti.bg/razvlechenia/lyubopitno/dvojka-otglezhda-deteto-si-kato-chovek-bez-pol-4492531>, публикация от 21.01.2012 г. последно посетена на 22.04.2019 г.

Бъчварова, И., Вл. Венчарски, 2012. *Език свещен... и несексистки*. В: Лира онлайн: <https://lira.bg/archives/24975>, публикация от 04.06.2012 г., последно посетена на 18.04.2019 г.

В Исландия вече е незаконно да се плаща повече на мъжете, отколкото на жените, 2018. ВЪВ: в. Дневник, онлайн: https://www.dnevnik.bg/evropa/2018/01/03/3106297_v_islandiia_veche_e_nezakonno_da_se_plashta_poveche_na/, публикация от 03.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

В САЩ обявиха съществуването на 31 пола, 2016. В: Memoriabg, онлайн: <http://www.memoriabg.com/2016/05/27/new-york-gender/>, публикация от 27.05.2016 г., последно посетена на 21.04.2019 г.

Василева, М., 2001. *През 1997 г. бе организирана първата женска изложба в България*. В: Литературен Форум, онлайн: <https://www.slovo.bg/old/litforum/117/mvasileva.htm>, публикация от бр. 17/01.05-07.05.2001 г., последно посетена на 19.04.2019.

Вълков, К., 2017. *Всеки в рекламата да си знае мястото*. В: Егоист, онлайн: <http://egoist.bg/vseki-v-reklamata-da-si-znae-myastoto-novite-pravila-obyasneni/>, публикация от 19.07.2017, последно посетена на 18.04.2019 г.

Вълков, И., 2018. *Преброяване на дивите "джендъри"*. ВЪВ: в. Сега, онлайн: <http://www.segabg.com/article.php?id=890777>, публикация от бр. 6087 (22) 26.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Галерия „Саачи“ в Лондон откри изложба с творби само на жени, 2016. В: Площад Славейков, онлайн: <https://www.ploshtadslaveikov.com/bezpolovo-li-e-savremennoto-izkustvo/>, публикация от 17.01.2016 г., последно посетена на 19.04.2019.

Генова, А., (2018). *Пол, увреждане, насилие, права – още една гледна точка към Истанбулската конвенция*. В: Маргиналия, онлайн: <http://www.marginalia.bg/aktsent/25416/>, публикация от 16.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Дамянов, М., 2014. *Лъмбърсексуалните са тук*. В: Уебкафе, онлайн: https://www.webcafe.bg/lifecafe/zhivotat/id_236244835_Lambarseksualnite%20sa%20tuk, публикация от 10.12.2014 г., последно посетена на 22.04.2019 г.

Даскалова, Кр., 2012. *Жени, пол и модернизация в България, 1878 – 1944*. София, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2012.

Даскалова, Кр., 2004. *Жените в българските учебници по история*. В: Женски идентичности на Балканите. Съст.: Кр. Даскалова, К. Славова. София, ПОЛИС, 2004, с. 128-147.

Даскалова, Кр., 1999. *Феминизъм и равноправие в българския ХХв*. В: Майки и дъщери. Поколения и посоки в българския феминизъм. Съст. Р. Мухарска. София, ПОЛИС, 1999.

Дворецка, Я., 2013. *Облеклото като знак за идентичност*. Дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. Нов Български Университет, Департамент „Дизайн“. София, 2013.

Дечев, С., 2018. *Щрихи към скритата история на пола в България*. В: Маргиналия, онлайн: <http://www.marginalia.bg/aktsent/stefan-dechev-shtrihi-kam-skritata-istoriya-na-pola-v-balgariya/>, публикация от 24.01.2018 г., последно посетена на 21.04.2019 г.

Дечева, М., 1998. „*Неродена мома*“ или българският традиционен идеал за женска красота. В: Етнографски проблеми на народната култура, т. 5. Ред. Колегия: Р. Попов, С. Гребенарова. София, 1998, Академично издателство „Проф. М. Дринов“, с. 106-161.

Дечева М., 2008. *Идеалът за женска красота, отразен в рекламите през първата половина на ХХ век*. Във: В света на човека, Сборник в чест на проф. д.и.н. Иваницка Гергиева, т. 2. Съст.: Дж. Маджаров, Кр. Стоилов, София, 2008, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, с.409-420.

Димитрова, В., 2009. *Жената, здравето, болестта и хигиената в София: към социалното конструиране на тялото на гражданина*. В: ИЦСН СУ „Св. Кл. Охридски“, онлайн: http://rcss.eu/index.php?section=33&sub_category=1&display=126&id=205, публикация от 25.11.2009 г., последно посетена на 21.04.2019 г.

Дюлгеров, Г., 1985. *За Нешка Робева и нейните момичета*. В: <https://www.youtube.com/watch?v=rECsiW9xk5w>, последно посетен на 21.04.2019 г.

Елков, И., 2010. *Избираме да живеем на село*. В: Дума, онлайн: <https://duma.bg/?go=news&p=detail&nodeId=8805>, публикация от 22.12.2010, последно посетена на 18.04.2019 г.

Ема Уотсън взе първата "унисекс" филмова награда, 2017. Във: в. Дневник, онлайн: https://www.dnevnik.bg/razvlechenie/2017/05/09/2967806_ema_uotsun_vze_purvata_uniseks_filмова_nagrada/, публикация от 09.05.2017 г., последно посетена на 18.04.2019 г.

Ефтимова, В., 2015. *Всекидневният сексизъм на дамските тоалетни*. В: Уебкафе, онлайн: https://www.webcafe.bg/lifecafe/zhivotat/id_1426797466_Vsekidnevniyat_seksizam_na_damskite_toaletni, публикация от 12.11.2015 г., последно посетена на 18.04.2019 г.

Жекова, С., 2009. *Унисекс мода*. Във: в. 24 часа, онлайн: <https://www.24chasa.bg/Article/215839>, публикация от 29.08.2009, последно посетена на 19.04.2019 г.

„Жените не могат да карат“, 2008. В: Nqmani6toslu4ajno, онлайн: http://nqmani6toslu4ajno.blogspot.com/2008/07/blog-post_15.html, публикация от 15.07.2009 г., последно посетена на 19.04.2019 г.

Жените шофирали по-безопасно, 2005. В: Green.Democrat, онлайн: <http://green.democrat.com/bg/news.php?cell=196>, публикация от 09.11.2005 г., последно посетена на 19.04.2019 г.

Жените шофират по-безопасно, 2010. В: Дарикнюз, онлайн: <https://dariknews.bg/novini/biznes/zhenite-shofirat-po-bezopasno-505957>, публикация от 31.03.2010 г., последно посетена на 19.04.2019 г.

Женствени момчета, 2011. В: Dete.bg, онлайн: <https://dete.bg/az-rasta/zhenstvenimomcheta/>, публикация от 21.11.2011 г. последно посетена на 22.04.2019 г.

Завръщане към природата, 2013. В: Завръщане към природата, онлайн: <http://back2nature.rocks/>, създаден през 2013 г., последно посетен на 18.04.2019 г.

Занкина, Е., 2018. *Живеем в ерата на нова сексуална революция*. Интервю на Илия Вълков. Във: в. Сега, онлайн: <http://old.segabg.com/article.php?id=888368>, публикация от бр. 6073 (8) 10.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Защо мъжете носят панталони, а жените са с поли?, 2014. В: Дарик нюз, онлайн: <https://dariknews.bg/novini/liubopitno/zashto-myzhete-nosqt-pantaloni-a-zhenite-sa-s-poli-1275510>, публикация от 04.06.2014 г., последно посетена на 21.04.2019 г.

Иванова, С., 2018. *Кои са най-сексапилните съдийки според феновете на различните видове спорт*. ВЪВ: Вести, онлайн: <https://www.vesti.bg/lyubopitno/sveji/bylgarka-naj-seksi-sydijka-v-sveta-snimki-6083446>, публикация от 15.06.2018 г., последно посетена на 22.04.2019 г.

Иванова, Цв., 2015. *Колко секси са дългокосите мъже*. В: Уебкафе, онлайн: https://www.webcafe.bg/webcafe/dove/id_1801564475/slide_7_Kolko_sa_seksi_dalgokosite_maje, публикация от 07.11.2015, последно посетена на 19.04.2019 г.

Имало едно време мъже и жени, 2016. В: Уебкафе, онлайн: http://www.webcafe.bg/lifecafe/tyaloto/id_1278882785_Imalo_edno_vreme_maje_i_jeni, публикация от 10.07.2016 г., последно посетена на 21.04.2019 г.

Как да разграничим дънките на мъжете от женските. В: Woman-b, онлайн: <https://bg.woman-b.com/moda/j148260-kak-otlichit-muzhskie-dzhinsy-ot-zhenskih.html>, последно посетен на 19.04.2019 г.

Как се отглежда "полово неутрално" дете. И кой прави това?, 2016. В: Уебкафе, онлайн: https://www.webcafe.bg/id_1146754654, публикация от 06.04.2016 г., последно посетена на 19.04.2019 г.

Калчева, В., 2017. *След вас, госпожо! В Берлин ще въвеждат тоалетни "унисекс"*. В: dir.bg, онлайн: <https://impressio.dir.bg/design/sled-vas-gospozho-v-berlin-shte-vavezhdat-toaletni-uniseks>, публикация от 17.08.2017 г., последно посетена на 18.04.2019 г.

Карбовски, М., 2018. Проект: Трети пол? – Живот без избор. В: BTV, онлайн: <https://www.btv.bg/video/shows/karbovski-vtori-plan/video/proekt-treti-pol-zhivot-bez-izbor.html>, публикация от 10.02.2018 г., последно посетена на 18.04.2019 г.

Касабова, А., 2005. *Феминизъм или женственост. Идеалът за „успялата“ жена по материали от българската преса (1990-2003)*. ВЪВ: Всекидневната култура на българите и сърбите в постсоциалистическия период. Трета българо-сръбска научна конференция. Съст.: Р. Иванова. Ред.: Р. Иванова, И. Петрова, А. Генчева. София, Етнографски институт с музей – БАН, 2005, с. 133-141.

Кирова, М. К. Славова, 2005. *Уводни думи*. В: Род и ред в българската култура, 2005. Съст.: М. Кирова, К. Славова. София, Фондация „Център за изследвания и политики за жените“, „Тип-топ прес“, 2005, с 5-7.

Ковачева, Н., 2013. *Дамско закопчаване, мъжко закопчаване*. В: Div.bg, онлайн: http://div.bg/%D0%94%D0%B0%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D1%87%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5-%D0%BC%D1%8A%D0%B6%D0%BA%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D1%87%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5_1.a_i.264087.html, публикация от 22.02.2013 г., последно посетена на 19.04.2019 г.

Коен, Е., 2018. *Приказка за подлите лицемери, заклеяващи Истанбулската конвенция и за това как един психиатър съзря „козните на Синедриона“ в искането за ратификацията ѝ*. В: Маргиналия, онлайн: <http://www.marginalia.bg/avtorski-rubriki/prikazka-za-podlite-litsemeri-zaklejmyavashti-istanbulskata-konventsija-i-za-tova-kak-edin-psihiatar-sazrya-koznite-na-sinedriona-v-iskaneto-za-ratifikatsiyata/>, публикация от 25.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Конвенция на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие, 2011. В: Council of Europe, online: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>, публикация от 11.05.2011 г., последно посетена на 24.04.2019 г.

Коцева, В., 2007. *Чистото тяло – между рутината и ритуала (опит за функционална характеристика на традиционната хигиена на българите от края на XIX до средата на XX в.)*. В: Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“, Исторически факултет, Специалност Етнология, т.1. Издателски съвет: Р. Донков, Г. Даскалов, Хр. Мирчева, Д. Цанев, М. Радева, П. Делев, Кр. Лещаков, В. Тепавичаров. София, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2007, с. 89-144.

Коцева, В., 2012. *„Честита баня!“ Етнологически поглед към хигиената на българите*. София, Раабе, 2012.

Кръстева-Благоева, Е., 2003. *Образът на българката в епохата на социализма*. В: Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. Ред.: Р. Иванова, А. Лулева, Р. Попов. София, Етнографски институт с музей – БАН, 2003, с. 182-190.

Лулева, А., 2000. *Брачният избор в автобиографичните разкази. Към социалното конструиране на категорията „пол“ в българското село през първата половина на XX век*. Във: Живненият цикъл. Доклади от българо-сръбска научна конференция. Ред.

колегия: Р. Иванова, В. Васева, Е. Кръстева-Благоева. София, Етнографски институт с музей – БАН, 2000, с. 65-73.

Лулева, А., 2003а. „Женският въпрос“ в социалистическа България – идеология, политика, реалност. В: Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. Ред.: Р. Иванова, А. Лулева, Р. Попов. София, Етнографски институт с музей – БАН, 2003, с. 155-174.

Лулева, А., 2003б. *Полов ред (gender order) и трансформация*. В: Българска етнология, 2003, 2-3, с. 96-110.

Лъмбърсексулният мъж измества метросексуалните, 2014. Във: Вести, онлайн: <https://www.vesti.bg/razvlechenia/shoubiznes/lymbyrseksualniiat-myzh-izmestva-metroseksualniiia-6028218>, публикация от 28.11.2014 г., последно посетена на 21.04.2019 г.

Маева, М., 2012. *Интернет методите в българската етнология/етнография*. В: Етнологията в България. История, методи, проблеми. А. Лулева, В. Васева, И. Петрова, П. Христов, съст. София, Академично издателство „М. Дринов“, 2012, с.231-238.

Майки и дъщери. Поколения и посоки в българския феминизъм, 1999. Съст. Р. Мухарска. София, ПОЛИС, 1999.

Марков, М., 2017. *Какво е да живееш без пол*. В: Huge.bg, онлайн: <https://huge.bg/%D0%BA%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%BE-%D0%B5-%D0%B4%D0%B0-%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D0%B5%D1%88-%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D0%BF%D0%BE%D0%BB-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%8A%D0%BA-%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BC-%D1%80/>, публикация от 07.08.2017 г., последно посетена на 21.04.2019 г.

Маркова, М., 2018. *(Как да избегнем) общественото мнение: специфика и характеристики: етнологически анализ*. В: Ethnologia Academica, т. 10. Динамика на етнологията. Съст.: М. Маркова. София, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2018, с. 71-101.

Метросексуалност, 2015. В: Уикипедия, онлайн: <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%81%D>

[0%B5%D0%BA%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82](#), публикация от 14.12.2015 г., последна редакция от 17.02.2017 г., последно посетена на 22.04.2019 г.

Миланова, Е., 2018. *Селин Дион лансира първата си джендър неутрална колекция дрехи за деца*. В: Momichetata.com, онлайн: <https://momichetata.com/obshtestvo/selin-dion-lansira-prvata-si-dzhendr-neutralna-kolektsiya-drekhi-za-detsa>, публикация от 23.11.2018 г. последно посетена на 22.04.2019 г.

Мирзоян, С., 2013. *Унисекс в модата*. В: Spisanie.to, онлайн: <https://www.spisanie.to/мода/тенденции/унисекс-в-модата/>, публикация от 09.11.2013, последно посетена на 19.04.2019 г.

Михайлова, Г., 1976. *Социални аспекти на народния костюм*. В: Българска етнография, 1976, кн. 3-4, София, с. 5-23.

Модни дрехи и аксесоари в стила на унисекс, 2019. В: Ladyfashion, онлайн: <https://bg.ladyfashion.info/3008-fashionable-clothes-and-accessories-in-the-style-of-u.html>, последно посетен на 19.04.2019 г.

Москов, П., 2018. *Кой уби Лора Палмър*. Във: в. Дневник, онлайн: https://www.dnevnik.bg/analizi/2018/01/24/3117719_koi_ubi_lora_palmur/, публикация от 24.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Мурдаров, Вл., 2011. *Тази продавач днес обслужва една адвокат и една министър. Развитие на езика или осакатяване на езика*. В: сп. Правен свят, онлайн: http://legalworld.bg/25351.tazi-prodavach-dnes-obsluji-edna-advokat-i-edna-ministryr-*.html, публикация от 30.12.2011, последно посетена на 18.04.2019 г.

Чернева, М., 2012. *Проф. Мурдаров за употребата на мъжки и женски род*. – Интервю. В: Българска национална телевизия, онлайн: <http://news.bnt.bg/bg/a/71875-prof-murdarov-kogato-se-pravim-na-po-intelligentni-togava-predpochitame-da-izpolzvame-formite-za-myjki-rod>, публикация от 11.03.2012 г. последно посетена на 18.04.2019 г.

Наследникова, В., 1950. *История на облеклото*. София, Наука и изкуство, 1950.

Николов, К., 2018а. *Съветът на Европа: В Истанбулската конвенция няма „трети пол“ и секс уроци*. В: Медиапул, онлайн: <https://www.mediapool.bg/savetat-na-evropa-v->

[istanbulskata-konventsia-nyama-treti-pol-i-seks-urotsi-news274227.html](https://www.mediapool.bg/savetat-na-evropa-v-istanbulskata-konventsia-nyama-treti-pol-i-seks-urotsi-news274227.html), публикация от 12.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Николов, К., 2018б. *Едни полове ни останаха и тях ще ни вземат*. В: Медиапул, онлайн: <https://www.mediapool.bg/savetat-na-evropa-v-istanbulskata-konventsia-nyama-treti-pol-i-seks-urotsi-news274227.html>, публикация от 25.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Облекло, 2008. В: Уикипедия, онлайн: <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%BE>, публикация от 28.12.2008 г., последно променена на 15.04.2019, последно посетена на 22.04.2019 г.

Оксфорд въведе безполово обръщение с Мх, 2016. В: Монитор, онлайн: <https://www.monitor.bg/bg/a/view/35070-%D0%9E%D0%BA%D1%81%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%B4-%D0%B2%D1%8A%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5-%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D1%8A%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D1%81-mx>, публикация от 18.08.2016 г., последно посетена на 19.04.2019 г.

Павлова, А., 2010. *Косата като знакова система*. В: НБУ, онлайн: http://ebox.nbu.bg/semiotika10/view_lesson.php?id=174, публикация от 2010, последно посетена на 19.04.2019 г.

Пачаманова, И., 2015. *Прединият преход. Жената и семейството при социализма (закони, държавна политика и теренно проучване от едно българско село)*. София, Сиела, 2015.

Пачаманова, 2017. *Анкета „Мъжско, женско, унисекс“*. В: Google, онлайн: <https://docs.google.com/forms/d/1U6yG3fr5HaUMdUdIRsZ3xMEeWQ1ND1HYgVSe6nrYDqo/edit>, публикация от 12.12.2017 г., последно посетена на 23.04.2019 г.

Петкова, К., 2010. *Репрезентацията на другостта в риалити форматите в България*. В: Граници на културологията. Сборник с трудове по случай 15 години от основаването на специалност „Културология“ в ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград. Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2010, с. 285-294.

Петрова, И., 2005. *Мъжки и женски роли на работното място*. Във: Всекидневната култура на българите и сърбите в постсоциалистическия период. Трета българо-сръбска научна конференция. Съст.: Р. Иванова. Ред.: Р. Иванова, И. Петрова, А. Генчева. София, Етнографски институт с музей – БАН, 2005, с. 73-80.

Позиция на Български фонд за жените относно предстоящата ратификация на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие (т.нар. Истанбулска конвенция), 2018. В: БФЖ, онлайн: <https://bgfundforwomen.org/bg/2018/01/04/%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D1%84%D0%B6/>, публикация от 04.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Пол и Преход: 1938 – 1958, 2011. Сборник с доклади от академична конференция. Съст.: Кр. Даскалова, Т. Кметова. София, Фондация „Център за изследвания и политики за жените“, „Тип-топ прес“, 2011.

Попов, Д., 2018. *Мъжете са по-лоши шофьори от жените*. В: Лайфстайл, онлайн: <https://lifestyle.bg/ideas/mazhete-sa-po-loshi-shofyori-ot-zhenite.html>, публикация от 26.09.2018, последно посетена на 19.04.2019 г.

Попова, Г., 2006. *Обезтелесеното тяло на социализма. Триумфът на плътта и господството на образите в обърнатата перспектива на публичността* В: Култура и критика. Ч. IV: Идеологията - начин на употреба. Съст. Албена Вачева, Йордан Ефтимов, Георги Чобанов. Варна: LiterNet, 2004-2006. Електронно издателство LiterNet, 11.02.2006, № 2 (75): <https://litenet.bg/publish7/gpopova/tialo.htm>, последно посетен на 22.04.2019 г.

Разликата между мъжките и женските дрехи, 2012. В: Българските статии, онлайн: <https://www.bularticles.com/krasota-i-moda/razlikata-mezhdu-mzhkite-i-zhenskite-drehi/>, публикация от 27.07.2012 г., последно посетена на 19.04.2019 г.

РазличниТЕ като нас, 2017. В: ViT, документални филми, онлайн: публикувано на 03.02.2017 г. в: <https://www.bitelevision.com> > [ViT Документални филми](#), последно гледан на 18.04.2019 г. в: <https://www.youtube.com/watch?v=nuwanyvpH9c>

Род и ред в българската култура, 2005. Съст.: М. Кирова, К. Славова. София, Фондация „Център за изследвания и политики за жените“, „Тип-топ прес“, 2005.

Русева, Л., 2017. *Здравей, прекрасен нов свят!* В: Редута, онлайн: <https://www.reduta.bg/%D0%B7%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BD-%D0%BD%D0%BE%D0%B2-%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82/>, публикация от 17.11.2017 г., последно посетена на 19.04.2019 г.

Само женски или само мъжки гардероб? Няма вече такова понятие., 2014. ВЪВ: Viewsolia, онлайн: <https://www.viewsofia.com/article/23612/more/Samo-zhenski-ili-samomazhki-#more>, публикация от 08.07.2014, последно посетена на 19.04.2019 г.

Светът посрещна първото бебе без пол, 2017. В: Офнюз, онлайн: https://m.offnews.bg/news/Ljubov-i-seks_18813/Svetat-posreshтна-parvoto-bebe-bez-pol_660049.html?allr=&order=ASC, публикация от 08.07.2017 г., последно посетена на 19.04.2019 г.

Синьо за момчета, розово за момичета. За половите стереотипи, или защо е важно да отгледаме полого-неутрално дете, 2016. ВЪВ: Fakti.bg, онлайн: <https://fakti.bg/life/210779-sinyo-za-momcheta-rozovo-za-momicheta>, публикация от 15.11.2016 г., последно посетена на 19.04.2019 г.

„Синьо или розово” – половите стереотипи и влиянието им върху децата, 2014. В: Първите седем, онлайн: <http://pervite7.bg/sino-ili-rozovo-polovite-stereo/>, публикация от 24.11.2014 г., последно посетена на 19.04.2019 г.

Соколевич, З., 2008. *Жените в науката през XIX и XX век.* ВЪВ: В света на човека, Сборник в чест на проф. д.и.н. Иваницка Гергиева, т. 2. Съст.: Дж. Маджаров, Кр. Стоилов, София, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2008, с.349-362.

Соколова, Т., 2018. *Мартеница с Пижо, Пенда и... Дженда развълнува Facebook.* В: Дарик нюз, онлайн: <https://dariknews.bg/regioni/plovdiv/martenica-s-pizho-penda-i...-dzhenda-razvylnuva-facebook-2079618>, публикация от 19.02.2018 г., последно посетена на 18.04.2019 г.

Стамболов, И., (2018). *Истанбулската конвенция като заплаха за политическото съществуване на ГЕРБ.*, ВЪВ: в. Сега онлайн: <http://www.segabg.com/article.php?id=887883>, публикация от 05.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Становище на Светия синод по повод Истанбулската конвенция, 2018. В: Българска патриаршия, онлайн: <http://www.bg-patriarshia.bg/news.php?id=254101>, публикация от 22.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Страхът да имаш син, 2018. В: Новите родители, онлайн: <https://www.noviteroditeli.bg/da-pogovorim-s-tatko/vsichki-vzrasti/straht-da-imash-sin>, публикация от 23.11.2018 г. последно посетена на 22.04.2019 г.

Тейлър, К., 2003. *„Наш собствен ритъм на живот“*. Младите хора и бракът в България през 60-те и 70-те години. В: Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. Ред.: Р. Иванова, А. Лулева, Р. Попов. София, Етнографски институт с музей – БАН, 2003, с. 191-202.

Телевизия на токчета, 2012. В: Уебкафе, онлайн: https://www.webcafe.bg/id_1017376554, публикация от 20.02.2012 г., последно посетена на 20.04.01.2019 г.

Тоалетна за мъже, жени и всички останали., 2015. Във: в. Дневник, онлайн: https://www.dnevnik.bg/gradska_sreda/2015/11/06/2643874_toaletna_za_muje_jeni_i_vsichki_i_ostanali/, публикация от 15.11.2015 г., последно посетена на 18.04.2019 г.

Тодоров, А., 2018. *Кой се плаши от Истанбулската конвенция?* В: Личен блог, онлайн: <https://antonytodorov.wordpress.com/2018/01/05/%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D1%81%D0%B5-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%88%D0%B8-%D0%BE%D1%82-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86/http://>, публикация от 05.01.2018 г., последно посетена на 18.04.2019 г.

Трайкова, З., 2016. *Какво е да си дауншифтър*. В: Missis.bg, онлайн: <http://missis.bg/news/Kakvo-e-da-si-daunshiFtur>, публикация от 23.03.2016, последно посетена на 18.04.2019 г.

Третият пол вече се появи в официална документация и в България., 2017. В: Лентата, онлайн: https://www.lentata.com/page_9962.html, публикация от 13.10.2017, последно посетена на 18.04.2019 г.

Хаджииванова, Кр., 2018. *Истанбулската конвенция е за Виола, Елена и Катя. Посмъртно.* В: Майко мила, онлайн: <https://maikomila.bg/%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%B5-%D0%B7%D0%B0-%D0%B2%D0%B8%D0%BE%D0%BB/>, публикация от 05.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Холандия за пръв път издаде паспорт с неутрален пол, 2018. В: Дневник, онлайн: https://www.dnevnik.bg/evropa/2018/10/22/3331164_holandia_za_pruv_put_izdade_pasport_s_neutralen_pol/, публикация от 22.10.2018 г., последно посетена на 19.04.2019 г.

Янакиев, К., 2018а. *Фалшивият скандал с Истанбулската конвенция.* Във: в. Дневник, онлайн: https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2018/01/07/3108348_falshiviat_skandal_s_istanbulskata_konvencii/, публикация от 07.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Янакиев, К., 2018б. *В България настъпва фашизъм по повод Истанбулската конвенция.* В: Офнюз, онлайн: https://m.offnews.bg/news/Analizi-i-Komentari_65/V-Balgaria-nastapva-fashizam-po-povod-Istanbulskata-konventciia_673575.html, публикация от 25.01.2018, последно посетена на 18.04.2019 г.

Millennials and Gender: A Major Attitude Shift: <https://www.theatlantic.com/sponsored/prudential-sleeping-giants/millennials-and-gender-a-major-attitude-shift/467/>, последно посетен на 21.04.2019 г.